

A többségi döntésről

NAGY LEVENTE

Debreceni Egyetem, Politikatudományi és Szociológiai Intézet, Politikatudományi Tanszék

ABSZTRAKT

A különböző érdekek mentén tagolt és értékpluralizmuson nyugvó modern társadalmak kihívó kérdései közé tartozik a közügyi döntéseket meghozó személyek (vagy testületek) mibenléte, a döntési folyamatok mechanizmusa, illetve a döntések tartalma. A demokráciák fejlődéstörténetében egyre elfogadottabbá vált, hogy a társadalom egészére kiterjedő kollektív döntéshozatalnak a többségi elven kell nyugodnia, a többségi (mennyiségi szempont szerinti) döntést helyezve előtérbe, míg az alkotmányosság a döntések tartalma alapján ítélte (és ítéli) meg annak elfogadhatóságát. Ennek kapcsán legalább két alapvető kérdés merülhet fel: egyrészt, hogy a többségi döntés mennyire mondható hatékony, vagy az „igazságoz” a lehető legközelebb álló döntésnek, másrészt, hogy a többségi döntés valóban a többség akaratának érvényesülését jelenti-e. Számos kutatás mutat rá arra, hogy a többségi döntéseknek lehetnek kevésbé hatékony, az „igazságtól” távol eső kimenetelük, és arra is, hogy a modern demokráciák szerves része a többség által elfogadott kisebbségi akaratok érvényesülése, „többségi” döntés címszó alatt. Jelen tanulmány e két kérdés részleges megválaszolására tett kísérletet.

KULCSSZAVAK: többség, többségi elv, kollektív bölcsesség, csoporthatás, csoportdöntés, normalizálás, kockázatvállalás, polarizáció

ABSTRACT

Majority Decision Making

Modern democracies, based on pluralism, recognize and affirm diversity, permit peaceful coexistence of different interests, values and convictions, and advocate a form of political moderation. For democracy to function and to be successful two of the most challenging questions must be raised and answered: Who have the right for collective decision-making? What principle should be used for these people to be elected? With the development of modern democracies it has become more and more accepted the idea that democracy should rest upon the principle of majority rule, coupled with individual and minority rights. Majority rule thus refers to the quantitative aspect of democracy, while individual and minority rights express the qualitative or constitutional aspect of it. A detailed analysis of democratic decision-making

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

processes shows that not all decisions made by legislature – whose members are elected by the majority of the people – are effective and good decisions, and points at the fact that most of the democratic decisions are not made by the majority but by minority groups, who quite often take the initiative and can seriously influence the majority. This paper focuses on these issues.

KEYWORDS: *majority, majority principle, collective wisdom, group effect, group decision-making, risk taking, group polarization*

Bevezetés

„A tömegeknek mindig jelentékeny szerepük volt a népek életében, de sohasem olyan nagymértékben, mint napjainkban [...] Hogy mi lesz ennek a szükségképpen kaotikus korszaknak egykor a vége, nem könnyű megmondani [...] De azt már eléggé látjuk, hogy a szervezés céljából meg kell alkudnia egy új hatalommal, korunk legújabb szuverénjével: a tömegek hatalmával.” E szavak a francia szociálpszichológus és szociológus (és konzervatív beállítottságú) Gustave le Bontól származnak, akinek a fenti megállapítása az 1895-ben napvilágot látott *Psychologie des foules* című művének előszavában olvasható.¹

Le Bon szavai a demokrácia térnyerésének, a tömegek politikába való beemelésének biztos, de nem zökkenőmentes folyamatára utalnak, egy olyan irányba történő elmozdulásra, amellyel számos, XIX. századi liberális, de főleg konzervatív gondolkodó nem értett egyet, nemcsak társadalmi-politikai megfontolásból, hanem hatékonysági és eredményességi szempontból sem.

W. Wilson, majd F. D. Rooseveltt egykori gazdasági szaktanácsadója, Bernard Baruch szerint „bárki, egyénként nézve elfogadhatóan ésszerű – a tömeg tagjaként azonban ostobává válik.”²

Vitatható, de figyelemre méltó Henry David Thoreau megjegyzése is: „A tömeg soha nem emelkedik a legjobb tagjának szintjére, ellenkezőleg, a legrosszabbjának színvonalára süllyed”³ (Surowiecki 2004: XV).

Frappánsan fogalmaz a neves konzervatív történész, Thomas Carlyle is: „Nem hiszek abban, hogy az egyéni tudatlanság kollektív bölcséletet eredményezhet”.⁴

Friedrich Nietzsche szerint: „az őrültség kivételként jelentkezik az egyéneken, szabályként csoportszinten”⁵ (Surowiecki 2004: XVI).

¹ A mű 1913-ban jelent meg magyarul (*A tömegek lélektana*), Balla Antal fordításában.

² “Anyone taken as an individual is tolerably sensible and reasonable – as a member of a crowd, he at once becomes a blockhead”. (quotes.yourdictionary.com/author/bernard-baruch/25850) (Letöltve: 2017.01.19)

³ “The mass never comes up to the standard of its best member, but on the contrary, degrades itself to a level with the lowest.”

⁴ “I do not believe in the collective wisdom of individual ignorance.” <https://www.brainyquote.com/quotes/quotes/t/thomascarl122408.html> (Letöltve: 2017.01.18)

⁵ “Madness is the exception in individuals but the rule in groups.”

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

Világos, hogy szavaikkal e gondolkodók kritikai élel fogalmazták meg a tömegekről és a demokráciáról alkotott véleményeiket. Ettől függetlenül ők sem tudták megállítani azt a folyamatot, amely az állam szerepét is új alapokra helyezte, hiszen az állam egyre beavatkozóbba és aktívabbá vált, gazdasági és szociális funkciói megnövekedtek, és a társadalmi, gazdasági, szociális kérdésekben elkötelezett „jóléti” államnak szembesülnie kellett a demokrácia követelményeivel, illetve az alkotmányossággal. A demokrácia a többségi elv értelmében a társadalom (többség) akarátának intézményes úton történő érvényesülését, míg az alkotmányosság a hatalommegosztás révén a törvényességet tűzte célul.⁶ A társadalmak, a tömegek fokozatosan szemtanúi (és megélői) lehettek annak, hogy a *Rex lex* (a király a törvény) helyét biztos lépésekkel a *Lex rex* (a törvény a király) veszi át. A demokrácia és az alkotmányosság egyaránt az államhatalom korlátozására és ellenőrzésére irányult, és az eredmény a jogállamiság (Dezső – Kukorelli 2007),⁷ illetve az állampolgári jogok biztosítása lett.

E változások új tartalommal töltötték meg a *tömeg*, illetve a társadalmi-politikai *többség* fogalmait is, nem beszélve arról, hogy a többségi elven nyugvó demokrácia fogalma fokozatosan összefonódott (indokoltan vagy indokolatlanul) a jogállamiság, illetve a jóléti állam fogalmaival. A 20. század második felében már a tömegek érájáról, a tömegdemokrácia hegemoniájáról beszélhetünk.⁸ Nem meglepő tehát, hogy a kritikák mellett pozitív, reménykeltő vélemények is megfogalmazódtak a tömeg (mint mennyiségi fogalom) és a többségi akarat kapcsán, azzal a lényegi üzenettel, hogy a nagyobb létszámú emberek csoportja jobb döntések meghozatalára képes, és innovatívabb lehet, mint néhány, az „elithez” tartozó egyén.

A tömegek döntése kapcsán meglepetését fejezte ki az angol polihistor, Francis Galton, aki a 20. század elején végzett kísérletét követően állapította meg, hogy úgy tűnik, a demokratikus úton kapott „eredmény jóval megbízhatóbb, mint ami várható lett volna” (Surowiecki 2004: XIII).

⁶ A modern demokráciák a döntések mennyiségi (többségi) dimenziójára figyelnek fokozottabban, míg az alkotmányosságot a döntések tartalma érdeklí elsősorban. A többségi elv alapján meghozott döntéseket épp az alkotmány értelmében kell meghatározott korlátok közé szorítani.

⁷ Elemi megközelítésben a jogállamiság azt jelenti, hogy az állam jogszabályi formában érvényesíti funkcióit, azaz, a jogszabályok kötelezőek az állami szervekre is.

⁸ Két dolog mindenképp említésre érdemes: egyfelől, ne feledjük, hogy a szabad társadalmak mellett egyes diktatórikus rezsimok „népi demokráciának” nevezték magukat, mondván, hogy a „népi forradalom” győzelmével kialakult néphatalom (proletárdiktatúra) demokratikus. Jelen írásban nem a demokrácia „népi” változatára utalok. A szó szigorú értelmében egy szabad társadalomban a „tömegdemokrácia” a tömegek akaratanlyvánításán alapuló és a többségi véleményt – bizonyos feltételek (korlátok) – mellett érvényre juttató demokrácia. Ezt az elemi (és elvi) megközelítést veszem kiindulópontnak a tanulmányban. Másfelől, a műveltségi és a vagyoni cenzus fokozatos megszűnését, a tömegek előtérbe kerülését, a választójog kiszélesítését, majd egyenlővé és általánossá tételét, vagyis a tömegdemokrácia kibontakozását főleg a konzervatív politikai elit képviselői bírálták, mondván, hogy a politikailag tájékozatlan tömeg előretörése komoly belpolitikai, és nem utolsósorban erkölcsi válságot eredményezhet. A kritikák ellenére, a társadalmak „önmeghatározási” elvének világméretű terjeszkedése kevésbé vitatható.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

Ahogy Sigmund Freud is fogalmaz, „az emberi együttélés csak akkor lehetséges, ha kialakul a többség, mely erősebb, mint minden egyes ember, és minden eggyessel szemben összetart” (Freud 1982: 359).⁹

A *The New Yorker* munkatársa, James Surowiecki „kollektív bölcsességről” beszél, és – csoportokra levetítve – azt a kijelentést teszi, hogy „megfelelő körülmények között a csoportok kimagasló intelligenciáról tesznek tanúbizonyságot, és gyakran okosabbak, mint a csoport legokosabb egyénei” (Surowiecki 2004: XIII). A szerző kijelentése talán úgy is értelmezhető, hogy egy csoport akkor is képes intelligens és bölcs döntéseket hozni, ha tagjai között nincsenek kimagasló intelligenciával (és ismeretekkel) rendelkező személyek. A fenti megállapítások figyelembevételével, jelen tanulmány célja kettős:

Egyfelől, rámutatni arra, hogy széles körű elfogadottsága ellenére a többségi elven¹⁰ nyugvó demokrácia nem jelenti egyértelműen azt, hogy a többségi¹¹ döntés azonos a lehető legjobb, leghatékonyabb, vagy az igazsághoz legközelebb álló döntéssel.¹² A döntések kimenetele, amint majd látni fogjuk, jelentős mértékben függ a megoldandó feladatok jellegétől is.

Másfelől, kihangsúlyozni azt, hogy a többségi döntések gyakran a többség által elfogadott (legitimált)¹³ kisebbségi akaratok kifejeződései. Ennek értelmében, a döntést meghozó „többség” többségi volta nem magától értetődő, nem mindig egyértelmű, mi több, gyakran megkérdőjelezhető! Ha elfogadjuk, hogy a társadalomra vonatkozó döntések jelentős része többnyire csoportszinten történik (vagy dől el), akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a szó szigorú értelmében a társadalomhoz – mint vonatkoztatási egységhez – viszonyítva a csoportdöntések voltaképpen kisebbségi döntések többségi köntösbe öltöztetve. Abban az esetben viszont, ha adott döntésben a vonatkoztatási egység maga a szóban forgó csoport, akkor a csoportdöntés lehet többségi, de gyakori lehet a kisebbségi akarat érvényre jutása, abban az esetben is, ha viszonylag hamar és könnyen jön létre konszenzus a csoport tagjai között. A tanulmányban sor kerül a csoportnyomás, illetve a csoportdinamika (interakci-

⁹ Freud megállapítása félreérthetetlenül jelzi, hogy itt az egyén hatalmának a közösség hatalmával való, bizonyos mértékű helyettesítéséről van szó. De mivel az egyén kevésbé hajlandó feladni szabadságigényét, véli Freud, elkerülhetetlen az egyén és társadalom közötti konfliktus.

¹⁰ Demokratikus megközelítésben a többségi elv tulajdonképpen mennyiségi (relatív vagy abszolút többségi) szempont szerinti közösségi döntési mechanizmus.

¹¹ A „többség” fogalmának rövid értelmezését lásd a későbbiekben, a többségi döntések hatékonyságát tárgyaló részben.

¹² A többségi elv hatékonysági és méltányossági szempontok szerinti tökéletességének hangsúlyozása (igazolása) helyett a demokráciák inkább arra törekednek, hogy elkerüljék, vagy legalábbis minimalizálják a személyi önkényességet, az önkényes döntések érvényre jutásának esélyét.

¹³ Bármely demokratikus rendszerben egy döntés többség általi elfogadottsága, illetve a hatalom részéről a többségre való gyakori hivatkozás erősíti a döntés legitim voltát, ami a demokrácia egyik alappilléreinek számít.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

ök, kölcsönös hatások) rövid szociálpszichológiai bemutatására, hangsúlyt fektetve konkrét példákra is.¹⁴

A két célkitűzés megválasztása nem véletlen, illetve a két közeg (társadalom és csoport) megkülönböztetése is indokolt. A demokráciákban a döntések lehetnek tehát a társadalom egésze vagy többsége által meghozott, többségi elven nyugvó döntések (általános választások, népszavazás)¹⁵, illetve lehetnek közügyi kérdések, problémák megoldására irányuló csoportdöntések (testületek, bizottságok, frakciók stb.). E megkülönböztetés azért is lényeges, mert az elemzés során nem hagyható figyelmen kívül, hogy az általános választásokon (vagy népszavazáson) tapasztalható társadalmi közegre általában az egyének közötti laza interakciók és kölcsönhatások, illetve az egyének közötti viszonylag csekély kommunikáció jellemző, míg a csoport „légkörét” inkább intenzív interakciók, erőteljes kölcsönhatások és hatékony kommunikáció jellemzik. (E tényezők jelentős mértékben befolyásolhatják a döntések kimenetelét.) A „tág”, azaz a nagyközösségi döntéseket többnyire egyéni központú,¹⁶ a csoportszinten történő döntéseket inkább csoportközpontú (Steiner 1974)¹⁷ megközelítéssel vizsgáljuk. Úgy tűnik, e megkülönböztetés hozzájárul ahhoz, hogy jobb betekintést nyerjünk a „többséginek” vélt demokratikus döntések világába, függetlenül attól, hogy pontosan milyen kritériumok mentén választjuk ki, vagy határozzuk meg a többséget (Nagy 2016).¹⁸

A többségi döntések hatékonysága

A társadalom és a csoport döntéshozó közegként való megkülönböztetésének ténye nem követeli meg szükségszerűen a döntésemélettel foglalkozó szakirodalom fel-

¹⁴ A csoportok bemutatása a második célkitűzésnek tesz inkább eleget, de a csoporthatások ismertetése még inkább alátámasztja az első célkitűzésben megfogalmazottakat.

¹⁵ A többség akarata szerinti döntésnek tekintjük például a parlamenti választásokat, akkor is, ha a pártok, vagy az egyéni jelöltek vagy kisebbségek által irányított média komolyan befolyásolja, akár manipulálja a tájékoztatlan és bizonytalan szavazókat döntéseikben.

¹⁶ Ivan Steiner szerint az egyéni központúság e kérdésben azt jelenti, hogy az egyén önálló rendszernek, zárt egységnek tekinthető, és a cselekvéses megnyilvánulás az egyén „belső állapotainak és folyamatainak eredményeként jön létre”. Itt tehát a belső okok dominálnak.

¹⁷ Ez esetben szintén az egyént kell megfigyelni, de mivel az egyén egy nagyobb rendszer (csoport) részét képezi, viselkedésével többnyire a csoport állapotait, vagy a csoporton belüli történéseket tükrözi elsősorban vissza! Az egyén viselkedését a csoport mint rendszer egyik elemeként kell tehát vizsgálni. Ez esetben az egyéni kívüli okokra jóval nagyobb hangsúly helyeződik, arra alapozva, hogy a csoport tagjai megfelelő minták szerint, kölcsönösen reagálnak egymásra.

¹⁸ A többség kiválasztására legalább három alapvető eljárást említhetünk: első-preferencia; páros-összehasonlítás (Condorcet-módszer); sorrend-preferencia (Borda-módszer). A többség kiválasztásának módja eszmei-méltányossági, míg a többség által meghozott döntés tartalma inkább hatékonysági szempont. A kettő megkülönböztetése egy igen lényeges pontja a többség és többségi elv elméleti elemzésének.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

dolgozását, de célszerűnek tartom néhány alapvető fogalom (többség, döntés, csoport) áttekintésével kezdeni az elemzést.

Mi tehát a *többség*? Jelen tanulmányban a többség nem több tudásra, bölcsességre, erényre, méltányosságra utal, nem nagyobb gazdasági erő termékeként jelenik meg, hanem mennyiséget kifejező entitás. A többség, ahogy Fredric Harrison is fogalmaz, egy egésznek (közösség) a többlet része a maradékhoz képest (Harrison 1875), és ez mennyiségi „túlszárnyalást” jelent. Ilyen megközelítésben, a többség (mely egyben determinálja a kisebbség létét is) adott szempont mentén körvonalazódó, vagy adott kérdésben hasonló véleményen lévő egyének sokasága (közösség, csoport), mely sokaság – tagjai létszámát illetően – mennyiségi fölényt mutat a kérdésben más álláspontot vagy véleményt képviselő egyének sokaságához képest.¹⁹ A többség tehát viszonyításon alapuló mennyiségi többlet, mely két vagy több mennyiség összehasonlításából derül ki.

Megjegyzendő, hogy az adott szempont jellegétől függően a többség és kisebbség közötti határvonal lehet élesebb és tartósabb, de lehet rövid életű és elmosódottabb, annak függvényében, hogy *állandó* (etnikai, vallási, kulturális, faji stb.), viszonylag *permanens* (egy adott ideológiához, eszméhez, politikai párthoz való kötődést, hűséget tanúsító egyének csoportja, netán egy választási győzelem során létrejött kormánypárti többség és ellenzéki kisebbség), vagy *ad hoc* jellegű többségről és kisebbségekről van-e szó. (Az *ad hoc* többség általában a közügyi kérdésekre vonatkozik, és az egyes kérdések támogatása vagy ellenzése szabja meg a társadalom polgárainak, vagy bizonyos testületek tagjainak a többséghez vagy a kisebbséghez való tartozását.) (Spitz 1984)²⁰

Mit jelent a *döntés*? Döntésről csak és csakis abban az esetben beszélhetünk, ha választási alternatívával szembesülünk, azaz ha legalább két különböző cselekvési lehetőség kínálkozik, beleértve a nem-cselekvés alternatívát is. A döntés a jelenben megszülető, jövő-irányultságot kifejező objektív kényszer, melynek forrása az adottságok, illetve a vágyak és célok között húzódó feszültség. A döntés egy céltudatos és bonyolult tevékenység, hiszen a döntést meghozó személyeknek a lehető legpontosabban tudniuk kell(ene) a döntés megszületése előtt, hogy hol tartanak, illetve hogy hová akarnak eljutni. Ezen ismeretek birtokában kell mérlegelniük a felmerülő alternatívákat, majd ítéletet hozniuk. A döntéshozónak tudatában kell lennie azonban, hogy a folyamat során számos korláttal szembesülhet, úgy mint: észlelési (a helyzet pontos észlelése); felismerési (a döntési problémák pontos felismerése);

¹⁹ A többség tagjai ez esetben adott közügyi kérdésben hasonlóan gondolkodók sokasága, de lehetnek például a kormánypárt támogatói is, szemben az ellenzéki pártokat támogató kisebbségekkel szemben.

²⁰ Ne feledjük azonban, hogy a többség nem minden kérdésben létezik, vagy érzékelhető. Kialakulásához, megformálásához számos esetben szervezett tevékenységre (pártok, civil szervezetek stb. által) és hathatós propagandára van szükség. Nem véletlen az alapvető kérdésfeltevés: Létezik-e a többség, vagy meg kell formálni?

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

mérési (a mért adatok pontossága, megbízhatósága, alternatívák értékelése), valamint kommunikációs korláttal, továbbá kompetenciahiánnyal, illetve hierarchiakorláttal (a döntéshozónak szem előtt kell tartania, hogy kinek a számára dönt, vagy kell döntenie).

Hogyan határozható meg a *csoport*? Elemi (elsősorban pszichológiai) megközelítésben a *csoport* olyan személyekből kialakult együttes, akik között valamilyen szempont(ok) mentén kölcsönös függőség alakul ki, akik egymás viselkedését kölcsönösen (pszichodinamikailag) szabályozzák, vagy egy csoporttag cselekedete befolyásol(hat)ja más csoporttagok viselkedését. Más szavakkal, attól a pillanattól beszélhetünk csoportról, amikor a szóban forgó személyek között valamilyen oknál fogva együttműködési kezdeményezésre kerül sor. Ez azt is jelenti, hogy e személyek tudatában vannak kölcsönösen összefüggő érdekeiknek, illetve annak, hogy a megoldás folyamatában interakció jön létre közöttük, és pszichológiai kötelek fűzik majd őket egymáshoz (Deutsch 1973).

A többségi elv hatékonyságának vagy épp kevésbé hatékony jellegének alátámasztására elsősorban példákra támaszkodom, noha e példák néhol leegyszerűsítik a kérdést.²¹

A „több szem többet lát” közmondás értelmében több ember többet tapasztalhat, több ismerettel rendelkezhet, és ennek köszönhetően a közösségi döntés jobb megoldást ígérhet, mint az egyénenkénti döntések. Másként fogalmazva, a mindennapi élet bevett bölcsessége, hogy több ember többet lát, tehát több szempont mentén és több szempontból nézve „helyesebb” döntéseket hozhat, mintha azok egy-egy személy akarata mentén születnének meg.

Nem véletlen, hogy a morálisan „helyes” és „helytelen” dolgok megítélése sem egyéni, hanem közösségi mérce alapján történik: többnyire az minősül „helyesnek”, amit a közösség többsége annak ítél. Úgy tűnik, mintha az emberek hinnének és bíznának abban, hogy a társas együttélésből fakadó kölcsönös interakciók és egymásra hatások „kollektív bölcséletet” (Smith – Mackie 2004: 481–535) eredményeznek, amely konszenzusban jut kifejezésre.

A konszenzus meggyőző erővel bírhat (ugyanakkor megtévesztő is lehet), mert az emberek hajlamosak azt hinni, hogy adott kérdésben, vagy több alternatíva közül

²¹ Az olvasóra hártom a kihívó feladatot, hogy döntse el, melyik mellett foglal majd állást. Ebben talán segítségére lehet Surowiecki (2004) vagy Doise – Mugny – Perrett-Clermont (1975), akik megfogalmazzák empirikus következtetésüket: a csoporton belüli interakciók során az összehangolt cselekvés „jobbban strukturált kognitív teljesítményt eredményez”, mint az olyan helyzetek, amelyekben a csoport tagjai magukban cselekszenek.

Az egyénnel szembeni „csoportfölény” sajnos nem annyira egyértelmű, mint amennyire e szerzők próbálják érzékeltetni. Moscovici és Paicheller (1973) például számos pszichológus és szociálpszichológus kísérletének felhasználásával mutatnak rá arra, hogy fennállhatnak helyzetek, amikor teljesítmény szempontjából a csoport fölényben van az egyénnel szemben, más esetekben a csoport és az egyén teljesítményei között nincs szignifikáns különbség, és vannak olyan helyzetek, amikor a csoport gyengébben teljesít, mint az egyén.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

választásban saját preferenciájuk talán a legértelmesebb válasz, és ha a többség is e preferencia mellett dönt (ez lehet a konszenzus alapja), az még inkább alátámasztja és erősíti az egyes emberek ezzel kapcsolatos meggyőződését. Ilyen értelemben, az egyének könnyen feltételezhetik, hogy a konszenzus megbízható álláspont, és megbízható tudást nyújt a valóságról (vagy a szóban forgó kérdésről). E feltételezés alapja talán abban a mennyiségi érvelésben keresendő, hogy egy embert könnyen meg lehet tévesztetni, könnyen lehet manipulálni, tudatosan téves útra terelni, de több embert már jóval nehezebben. Ha több személy (többség) egymástól viszonylag függetlenül, különböző szempontok és szemszögek alapján, a tények kellő átgondolásával és hosszas mérlegelés után ugyanarra a következtetésre jut, akkor jóval hihetőbb, hogy e közös eredmény jelenti a lehető legjobb döntést (Smith – Mackie, 2004).²²

Érdekes érveléssel próbálja alátámasztani Nicolas de Condorcet is a többségi döntés fölényét az egyéni döntésekkel szemben. Elméletében abból indul ki, hogy az emberek „jó” vagy „rossz” döntéseket hoznak, de azt is feltételezi, hogy az emberek igyekeznek a „helyes” döntések irányába, miközben tudatosan kerülnek (legalábbis próbálják kerülni) a „rossz” döntéseket. A „jó” felé közeledés, illetve a „rossztól” való távolodás (vagy legalább a „rosszal” való szembenállás) egy sajátos erőpár létét jelenti, de nagyobb érvényesülési eséllyel bír az a döntés, amely felé igyekszik az ember. Ezért Condorcet arra a következtetésre jut, hogy egy „jó” döntés meghozatalának valószínűsége: $P > 1/2$. Minél több tehát az azonos szavazat, annál nagyobb a „jó” döntés megszületésének valószínűsége ($P \rightarrow 1$).²³ A kollektív döntés, ezek alapján, mondja Condorcet, nagyobb valószínűséggel hoz pozitív eredményt, „mint a legbölcsebb egyén magányos ítélete”.²⁴

²² Ennek az érvelésnek van némi alapja, de téves következtetésekre juthatunk, ha nem vesszük figyelembe annak lehetőségét, hogy a csoportlét nem kizárólagos jelleggel pozitív értelemben vett serkentő tényező, hiszen az interakciónak könnyen torzító hatása is lehet, amint azt a későbbiekben látni fogjuk. A társas egymáshoz illeszkedés torkollhat például túlzott konformitásba is, amikor több csoporttag is behődöl a csoportnyomásnak, főleg, ha tudatában vannak annak, hogy a többség komolyan korlátozza az egyet nem értőket, a „másként gondolkodókat”. Ez akkor is megtörténhet, ha az engedelmeskedők között kellő kompetenciával és ismeretekkel rendelkező egyén is van. Az ilyen esetekben a tényleges konszenzus elveszíti valódiságát, hitelét.

Nem hagyható figyelmen kívül az elit kisebbségnek a többségre gyakorolt befolyásolása, illetve a csoport tagjainak kompetenciaszintje (esetleg inkompetenciája) sem. E kérdések kapcsán lásd többek között Csepeli 1997, Pataki 1980, Smith – Mackie 2004.

²³ Azaz, minél több a $1/2$ -nél nagyobb valószínűséggel bíró egyéni döntés, annál inkább közeledik a kollektív döntés az 1-hez.

²⁴ E logika alapján jutott Condorcet arra a következtetésre, hogy az esküdtsékek minden valószínűséggel jobb döntéseket hozhatnak, mint a hivatásos bírák. Ennek ellenére, a gyakorlat mégis azt igazolja, hogy több mint két alternatíva közüli választáskor kudarcot vallhat Condorcet „racionális” érvelése. Tény, hogy számos tényezőt figyelmen kívül hagyott, mint például a kompetencia, az egymásra hatás, vagy a csoporteffektusok, például a Condorcet-paradoxon esetében. Ennek lényege, hogy ha több mint két alternatíva áll rendelkezésre, az egyes lehetőségek (jelöltek) körbe verhetik egymást. Ha a többség például A alternatívát preferálja B-vel szemben, B-t részesíti előnyben C-vel szemben, végül pedig a C-t

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

A fentebb említett általánosabb érveléseket követően nézzünk néhány konkrét példát. Francis Galton, akinek kiemelkedő szerepe volt – többek között – a brit tudományos pszichológia kialakulásában, egy vidéki rendezvényen vett részt, 1906 őszén (Surowiecki 2004: XI–XIII), melynek egyik attrakciója egy hízott ökör súlyának versenyszerű megállapítása. A hagyományosnak tekinthető versenyre 800 személy nevezett be, akik között voltak hentesek, farmerek (azaz a témában „beavatottak”), de szép számmal jelentkeztek a kérdésben inkompetensnek számító személyek is.²⁵ A jelentkezőknek ki kellett tölteniük egy szelvényt, feltüntetve a levágott és megnyízott ökör általuk (egyenként) megbecsült súlyát. A rendezőtől megszerzett szelvények alapján Galton tulajdonképpen azt szeretne volna bizonyítani, hogy az átlag polgár önmagában kevésre képes, ha „közgyi” dolgokban kell döntést hoznia. A 787 érvényes szelvényen feltüntetett súlyértékek átlagszámítása során Galton arra a számra igen meglepő eredményre jutott, hogy a „tömeg” (átlagérték) kevesebb, mint fél kilót tévedett az 544 kg-os ökör súlyának megítélésében. E meglepőnek tűnő eredményből következtetett Galton arra, hogy a tömeg „megbízható” eredményre képes, és következtetése megerősítette a fentebb is említett Surowieckit abban a meggyőződésben, hogy ilyen esetekben bölcs döntés születhet akkor is, ha e közösség többsége nem minősül kimagaslóan ésszerűnek, és ha nem rendelkezik kellő információval (alulinformált).

A többségi akarat szerinti döntés „helyességének” alátámasztása érdekében a csoport tagjainak alkalmatlanságára, esetleges rossz döntésére is van áthidaló érv, nevezetesen az, hogy az egyéni tévedések csoporttételbe összegződve kioltják egymást. Az egyéni véleményalkotások és a csoportdöntések közötti összefüggést vizsgálva, H. Knight megkérte egy osztály hallgatóit, hogy először egyenként, azt követően csoportokra osztva becsüljék meg a terem hőmérsékletét. Kiderült, hogy a csoporttételt közelebb volt a valósághoz, mint a tanulók egyenkénti ítélete. Ez nem azt jelenti, hogy a tanulók egyenként pontos választ adtak, hogy becsléseik pontosak voltak, hanem azt támasztja alá, hogy csoportot formálva, az egyenkénti ítéletben elkövetett hibák kiegyenlítették egymást (Knight 1921).²⁶

helyezi az A lehetőség elé, azaz: $A > B$; $B > C$; $C > A$, akkor Condorcet-paradoxonnal állunk szemben. Ennek azonban nem szabadna bekövetkeznie egy szigorúan „racionális” döntéssorozat esetében, ugyanis az első két feltétel értelmében a társadalom többségének A-t kellene preferálnia C-vel szemben. (Ez a megállapítás komolyan támadható, ha a három alternatív preferencia-sorrendjének megítélése számos szempont mentén történik.) Ezek szerint nem egyértelmű, hogy a többségi elv alapján meghozott (racionális) döntések automatikusan és minden esetben logikusak és/vagy pozitívak.

²⁵ Galton könnyen vonhatott (volna) párhuzamot e verseny és a demokrácia között abban a tekintetben, hogy különböző képességű, és a döntés során különböző érdekelttségű és jártassággal rendelkező polgárok egyetlen és azonos súlyú szavazatot adhatnak le, miközben nincs közöttük igazán intenzív interakció.

²⁶ Példánkban a terem pontos hőmérsékletétől balra, illetve jobbra eső egyéni ítéletek „találkoztak”, és az interakció során, véli Knight, a téves vélemények mérsékeltek, helyes irányba tolták el egymást.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

Ezek alapján úgy tűnhet, hogy ha a résztvevők (a csoport tagjai, vagy a választók) kevésbé jártasak, és ismereteik hiányosak adott kérdésben, akkor is elképzelhető, hogy a közösségi vagy a csoportdöntés előnyös eredményt szül, nem beszélve arról a verzióról, ha az alternatívák közötti választásban a csoporttagok még kompetensek is (Csepeli 1997: 427).²⁷ Tény, hogy ha a döntési folyamat szereplői rendelkeznek bizonyos erkölcsi értékrenddel és a kérdéssel kapcsolatban kellő ismerettel, akkor nagyobb a valószínűsége, hogy az egyéni ítéletekből összekovácsolódó kollektív (többségi) döntés „bölcsebb” és jobb lesz, mint az egyszemélyes, vagy a közösség egy kis létszámú testületének (akár önkényes) döntése (Csepeli 1997: 426).

Galton és Knight kísérletei a maguk során meggyőzőek lehetnek, Surowiecki véleménye elfogadható, de mindhárman adósok maradtak azzal, hogy nem hangsúlyozták ki például azt, hogy kísérleteikben egyszerű mennyiségi (statisztikai) megoldást igénylő feladatok szerepelnek, amelyek nem tévesztendőek össze a társadalom közügyi problémáinak összetett, kognitív jellegű kérdéseivel. Ez utóbbiak „beavatottságot”, komolyabb szakmai felkészültséget, jól meghatározott alkalmasságot igényelnek.

Úgy tűnik, a megoldandó feladat jellege és a döntési folyamatban résztvevők kompetenciája között sajátos összefüggés áll fenn, melynek elsődleges szerepe lehet a döntések sikerét, vagy épp kudarcát illetően. A megoldásra váró feladatok lehetnek *egyszerűek* (a megoldás egylépcsős, és mennyiségre utaló), vagy lehetnek *összetettek* (a megoldás többlépcsős, és komoly kompetenciát, szakmai ismeretet igényel). Ezen túl, amire Moscovici és Paicheler is rámutatnak, figyelembe kell vennünk, hogy vannak olyan feladatok, amelyek többnyire: egy, előre meghatározható megoldással rendelkeznek; több, előre meghatározható megoldásuk van; előre meg nem határozható kimenetelűek (Moscovici – Paicheler 1973). (Megjegyzendő, hogy a politika világa zömmel ilyen feladatokat tartogat a döntéshozók számára.) A csoport szerkezetén és összetételén túl, a döntési siker szempontjából egyáltalán nem mindegy tehát, hogy a csoportnak milyen típusú feladattal kell szembesülnie.

A következő példából kiderül, hogy egy összetettebb esetről van szó, amelyben épp a kompetencia, a kellő felkészültség (tudás) hiánya eredményezi a többség kudarcát, és a „sok lúd disznót győz”, vagy a még egyértelműbb „sok rossz szakács elszózza a levest” közmondás érvényesül inkább.

Az orosz sakkvilágbajnok, Anatolij Karpov, számítógépen keresztül játszott egy mérkőzést nyolcvan ország 50 000 jelentkezőjével szemben, azaz a „világ” ellen. Az ellenfelek rendelkezésére állt tíz perc gondolkodási idő minden Karpov-lépés után.

²⁷ A kompetencia kérdése, a „hozzáértők” és a „hozzá nem értők” aránya nagyon fontos tényező a döntés kimenetelében, ne feledjük azonban, hogy a csoport, illetve egy közösség „illetékesekre” és „illetéktelenekre” történő tagolása számos nehézséget tartogat, hiszen igen nehéz megmondani, hogy pontosan mekkora, vagy mekkorának kell lennie a kompetenciaigénynek, és azt is nehéz megállapítani, hogy hol kezdődik a „megfelelő” kompetencia.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

A számítógépes rendszer a több ezer lépés közül minden egyes alkalommal a legtöbbször előforduló lépést választotta ki, és a kollektív döntés értelmében ezt lépte a többség a „világ” nevében. A mennyiség ellenére, az 50 000 személyt számláló „tömeg” feladásra kényszerült a hatvanötödik lépésben.

Ez talán nem meglepő, hiszen a megadott feltételek (szabályok) értelmében kevés esély ígérkezett arra, hogy a többség a lehető legjobbat lépje.²⁸ Az történt ugyanis, hogy ha volt is néhány kiemelkedő sakkozó a jelentkezők között, minőségi lépései elvesztek az átlagos képességű és/vagy hozzá nem értő amatőrök középszerű vagy gyengének minősülő lépései között. Ennek az lett a következménye, hogy az egyéni döntésvektorok eredői a legjobb esetben is egy átlagos lépéssé silányultak, messze elmaradva Karpov klasszis lépéseitől.

Igaz, a résztvevők között nem volt személyes csoportosítás, nem volt jelen a csoportokra jellemző interakció, kétirányú kommunikáció, de a többségi elv csálhatatlansága, a többségi döntés egyértelmű fölénye így is komolyan megkérdőjelezhető. A példa megerősíti azt, hogy viszonylag független és különálló egyének közös nevezőre jutása kevésbé lehet minőségi, ha a csoport vagy a közösség jelentős hányada (többsége) nem jártas az adott témában, ha hiányzik a kellő hozzáértés, alkalmaság. Ha a csoport tagjainak zöme nem kompetens az adott kérdésben (vagy a csoport többségi döntését más negatív hatású tényezők befolyásolják), csoportszinten akkor nem sok remény ígérkezik a pozitív eredményre (Csepeli 1997: 426). (Már az ókori görögök óta tudjuk, hogy a sokaság fölényéről csak abban az esetben beszélhetünk komolyan, ha a döntéshozó tömeg tagjai jártasak a felmerülő kérdésben, ha kellő hozzáértéssel kezelik az adott problémát és hozzák meg döntésüket.)

A többség (mennyiség) fölényének megkérdőjelezése kapcsán Sartori is erre utalhatott szavaival: „A számok zsarnoksága felértékeli a mennyiséget, azaz leértékeli a minőséget” (Sartori 1999: 82). A fenti példának, illetve Sartori találó megjegyzésének lényegi üzenete, hogy a többnyire alacsony kompetenciával rendelkező egyének döntése – egyetértése – megzavarhatja az élesen látó csoporttagok bizalmát, illetve az, hogy a kevésbé illetékes személyek (létszámbeli fölényük miatt) lehúzzhatják a csoportdöntés átlagszínvonalát. Ezzel megbéníthatják a (kisebbségben levő) kompetensek ítéleteit, vagy úgy is fogalmazhatnánk, hogy a többségi elv bizonyos esetekben a rátermettek „intézményes elképtelenítéséhez” járulhat hozzá.²⁹

²⁸ Fontos kiemelni, hogy a helyzet jellege miatt itt nem érvényesül a kölcsönös hibakiegyenlítés elve, mint az F. Galton, vagy a későbbiekben bemutatott, H. Knight példájában.

²⁹ Természetesen e sorok üzenete egyáltalán nem az, hogy valamilyen hierarchiára épülő „elitizmus-sal” kellene felcserélni az általános értelemben vett demokratikus berendezkedést annak érdekében, hogy egy állandósult kisebbségi elitre háruljon a társadalom egészére kiterjedő döntések meghozatalának feladata. Mondandómmal azt sem szeretném bizonyítani, hogy a többségi elv elvetendő, és a többségi akarat figyelmen kívül hagyható, egy vagy néhány személy akaratának javára. Céлом annak kihangsúlyozása, hogy nem lehet automatikusan azonosságjelet tenni a demokratikus keretek között meghozott többségi döntések és az „igazság” közé, még akkor sem, ha gyakori az olyan jellegű hatalmi lépés, amelyet

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

A következőkben Serge Moscovici és Willem Doise gondolatai nyomán (Doise, W. – Moscovici 1973) szeretném bemutatni a *normalizálódás*, a *kockázatvállalás*, illetve a *polarizáció* kérdéseit, annál is inkább, mert a csoporthatások e sajátos megnyilvánulásai közvetlen módon lehetnek befolyással a csoportdöntések (akár a többség, akár a kisebbség akaratának érvényesülésével) kimenetelére, azok „helyességére”.

Allport korábbi kísérletei (Allport 1924, 1962)³⁰ azt igazolják, hogy az egyének mértékletesebb ítéleteket hoznak együttes vagy társas helyzetben, mint egymagukban, és ehhez nincs feltétlenül szükség kommunikálására, elegendő pusztán más személyek jelenléte. Ebből kiindulva lehet tovább vinni a gondolatot és feltenni a kérdést, hogy vajon mi történik, ha együttes helyzetben a személyek közlik egymással tapasztalataikat, majd újabb válaszokat adnak. M. Sheriff szerint az történik, hogy az egyes válaszok közötti eltérések csökkennek, kiváltképp, ha a közlés többször is megismétlődik. Ennek magyarázata, hogy a társas interakció élénkülésével, a személyek közötti információk többszöri kicserélésével és megvitatásával egy kiegyenlítődségi folyamat megy végbe (Sheriff 1935).³¹ Ekkor következhet be a vélemények átlagolódása (Pálkuti 2005). Itt tehát az egyéni válaszok átlaga irányába ható konvergenciáról van szó.

Az egyéni vélemények *normalizálódásának törvényeként* is emlegetett folyamat arra enged következtetni, hogy a csoportdöntések bizonyos eseteiben megegyezésre való törekvések, cél-összehangolások, vélemény-kiegyenlítő folyamatok zajlanak. E jelenségek növelhetik a csoporttagok meggyőződését, hogy a „helyes” válasz született meg a megoldásra váró problémára, noha nem mindegy, hogy a csoport tagjai kognitív vagy motivációs indíttatásból járulnak hozzá e centripetális jellegű változáshoz (Doise – Moscovici 1973).³² Mindkettő konformista tendencia, de lényeges

a többségre való hivatkozással tesz meg a kormány, mintha azzal a döntés csalhatatlanságát igazolná. Ne feledjük továbbá, hogy a többség által meghozott döntések esetében nem lehet kizárni a kisebbségekkel szembeni önkényességet. A demokráciák egyik alapvető feladata olyan alkotmányos korlátok felállítása, amelyekkel elejét lehet venni a többségi zsarnokságnak. A többségi döntés és a demokratikus korlátok kapcsolatán lásd többek között Saward 1998, Spitz 1984, Sartori, 1962, Commager 1958.

³⁰ Az együttes jelenlétnek az egyéni véleményre gyakorolt mérséklődési hatása kapcsán Allport az ún. „önalvetési attitűdről” beszél, mondván, hogy csoportos helyzetben az egyénben kialakulhat egyfajta félelem, hogy ha eltérő véleményt formál, a csoport könnyen megbélyegzi. Ahhoz, hogy „elfogadható” legyen, az egyénben kialakulhat a késztetés, hogy „hasonló” legyen a többiekkel. Az egyéni cselekedetek egymáshoz való igazodása számos esetben azonban együttes szerveződést igényel. Ne feledjük, a politikában létrehozott csoportok (testületek) esetében igen gyakori a tagok arra irányuló késztetése, hogy „elfogadhatók”, „hasonlók” és ezáltal „elismertek” legyenek, nem a csoport más tagjaira, hanem a csoporton kívülre, elsősorban saját pártjukra, illetve annak vezetésére irányul. Ez viszont már más színben tűnneti fel a politikai csoportdöntések folyamatát és annak mérsékelő jellegét is.

³¹ Kiegyenlítődségről akkor beszélhetünk, amikor „a csoport tagjainak nézete megoszlik egy kérdésben, a csoport tagjai kiegyensúlyozottan képviselik mindkét lehetséges álláspontot”.

³² A *kognitív indíttatás* esetében a kognitív elemek kerülnek előtérbe, mivel jelentős szerepet játszik az a meggyőződés, hogy az átlagválasz tartalmilag a „helyes” válasz irányába mutat. A *motivációs indíttatás* lényege, hogy az átlagválasz a csoportmegegyezést segíti, mely a maga során a csoportkohéziót erősíti.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

különbség rejtőzik a kettő között az „igazságkeresést”, vagy a lehető leghatékonyabb döntés meghozatalát illetően.

Nem minden csoportdöntési folyamat vezet azonban a konvergencia, a konformizmus vagy a kompromisszum felé, ugyanis az emberekben, különböző mértékben, de ott rejlik (az ellenállás mellett) a *kockázatvállalás* hajlama is. Indokoltnak tűnik ezért a kérdésfelvetés, hogy vajon mikor és milyen mértékben van jelen a csoportokban a kockázatvállalás, és az egyének ez irányú hajlama vajon nő vagy csökken csoportlétben. Az viszont világos, hogy amint feltevődik a kockázatvállalás kérdése, attól a pillanattól kezdve megkérdőjeleződik a csoport mérsékelő hatásának egyértelműsége, általánossága.

James Stoner szerint a csoportok kockázatvállalóbbak, mint az egyének. Számos kísérlet igazolta, véli Stoner, hogy a csoportlétkör, az információcsere, a csoportkommunikáció hatására a tagok hajlamosak kockázatosabb megoldásokat javasolni, mint tették a csoporthatást megelőzően (Stoner 1967).³³

A kérdésnek mindenképp súlya van, hiszen fontos társadalmi értékek képviselése (kifejezése, érvényesítése), közügyi problémák megoldása során nem jelentéktelen tudni, hogy milyen okai (feltételek, körülmények) lehetnek annak, hogy a szereplők a kockázatosabb vagy az óvatosabb alternatíva mellett döntenek.

Nathan Kogan és Michael Wallach szerint egy lehetséges magyarázat a csoport kockázatvállalásának növekedésére, hogy a döntést követő esetleges kudarcot könnyebb elviselni csoportosan, mint egyéni helyzetben. Mivel a döntés közös, a felelősség is közös, azaz jobban megoszlik, „szétterjed” a tagok között. A kudarc nem egyetlen személynek tulajdonítható, így a „névtelenség” megszabadítja az egyént a felelősségtől, minimalizálja az egyénre nehezedő felelősség terhét. A felelősség megoszlása tehát azt eredményezheti, hogy a csoport tagjaiban kevesebb a felelősségérzet, ennek viszont nagyobb kockázatvállalás lehet a hozadéka (Kogan – Wallach 1967, Zajonc – Wolin – Sherman 1968).

Barry Collins és Harold Guetzkow egy más magyarázattal álltak elő. Szerintük a csoport kockázatvállalása azért növekedik meg, mert a csoporton belüli „kockázatvállalók” hangadóbbak, nagyobb meggyőző erővel bírnak, jobban tudják érvényesíteni akarataikat, és képesek rávenni a csoport tagjait elképzeléseik elfogadására (Collins – Guetzkow 1964).

E gondolatot vitték tovább Harold Kelly és John Thibaut, mondván, hogy bizonyos kultúrákban a kockázatvállalás jelentősége jobban hangsúlyozható, mint az óvatosságé (Kelly – Thibaut 1968).

Hasonlóan vélekedik Roger Brown is, aki azt állítja, hogy a nyugati kultúrában nagyobb értékkel bír a kockázatvállalás, mint az óvatosság. Az ilyen társadalmakban

³³ A „kockázatvállalás” növekedése tulajdonképpen arra utal, hogy egy kevésbé vonzó, de biztos lehetőség helyett a csoport egyre inkább a vonzóbb, de nagyobb kockázattal járó alternatíva mellett dönt.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

több információ merül fel a viták során a kockázat mellett, és a kevésbé kockázatvállaló személyek rájönnek arra, hogy jobban kellene értékelnük a merészebb megoldásokat, hiszen ezek értékелendőbbek az adott kultúrközegben, mint az óvatos választások (Brown 1965).

E magyarázatok is világosan rámutatnak bizonyos csoporthatásokra, a csoporton belül nyomásokra (értékek nyomása, vezetés stb.), alkalmazkodási jelenségekre, a konformitásra, de megfelelnek arról, hogy a kockázatvállalás növekedése mellett az óvatosság növekedése is bekövetkezhet, hiszen ez utóbbinak is lehetnek vonzó oldalai.³⁴ E magyarázatok továbbá arra sem adnak meggyőző választ, hogy a kockázatvállalás növekedése, vagy az óvatosság vihet közelebb a „helyes” csoportdöntéshez. (Úgy gondolom, a megoldásra váró feladat jellegének továbbra is központi szerep jut e kérdésben.) Az sem válik egyértelművé, hogy az esetleges kockázatonövelő tényezők mennyire befolyásolják a többségi vagy a kisebbségi akarat érvényre jutását.

A csoportdöntések során nemcsak a mérsékelő konvergencia törvénye (normalizálódás) léphet érvénybe, amelyben a csoport többsége elfogadhatónak ítéli meg az ésszerű, kompromisszumos megoldást, és nemcsak a csoport kockázatvállaló hajlama növekedhet, hanem a vélemények – bizonyos csoporthatások következményeként – szélsőséges pólusok felé történő eltolódása is bekövetkezhet. Ezt a jelenséget nevezhetjük *kollektív polarizációnak*. Smith és Mackie szerint, ha a csoportvita során az egyik belső csoport szélsőséges álláspontot képvisel, a vita végére nagy valószínűséggel egy még szélsőségesebb irányt vesz a belső csoport álláspontja (Smith – Mackie 2004: 502).

Doise és Moscovici azt állítják, hogy az átlagtól eltérő értékek, a szélsőséges válaszok is rendelkezhetnek olyan vonzerővel, mint az átlagos válaszok, mondván, hogy a mérsékelő konvergencia a szélsőség felé való konvergáláshoz hasonlóan egy sajátos eset, és önmagában egyik sem minősül különlegességnek (Doise – Moscovici 1973).

A szerzők, érdekes módon, nem abban a korábbi feltételezésben látják a polarizáció okát, hogy a kezdetben viszonylag óvatos egyének kockázatvállalóbbakká válnak azáltal, hogy tagjai lettek egy csoportnak, amely aztán a kockázatvállalás irányba hat vissza rájuk. A magyarázatot jóval inkább abban látják, hogy a döntés szélsőségesebbé válását és ennek irányát elsősorban „az a normatív keret határozza meg, amelyben a döntésre kerülő probléma elhelyezkedik” (Doise – Moscovici 1973).

Arról van tulajdonképpen szó, hogy a megvitatásra kerülő kérdések ritkán semlegesek, inkább értékek és normák által megszabott keretbe helyezkednek el. A csoportra jellemző lesz tehát egy sajátos értékek és normák által áthatott pszichológiai

³⁴ Érdekes és kihívó feladatnak tűnik a kockázatvállalás és az óvatos megközelítés kérdése ideológiai szempontból is, hiszen jelentősen hozzájárulhat a liberális, illetve a konzervatív attitűdök összehasonlító elemzéséhez.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

társas tér, amelyben a döntések megszületnek, és amelyben bizonyos erővonalaknak kitüntetett irányai vannak. Az ilyen erővonalak mentén jelentkező ingerek nagyobb szerepet kapnak, és ezért bizonyos álláspontok jelentősebbek. A távolról sem egységes pszichológiai társas térnek, ilyen értelemben normatív szerveződése van, meghatározva az észleléseket, az attitűdöket, az ítéletalkotásokat.

A csoportban kialakult viták során, hívja fel a figyelmet a két szerző, a csoport tagjai információkat cserélnek, és azok elfogadása vagy elvetése választásra kényszeríti őket. Mivel itt értékekről van szó, és értékek forognak kockán, a csoport tagjai kötődnek a maguk által kifejtett álláspontokhoz, ragaszkodnak az általuk kifejtett értékek érvényre juttatásához. Ebben a tekintetben megkérdőjeleződhet a kompromisszum elfogadásának egyértelműsége. A csoport összetételétől nagymértékben függ tehát, hogy a tagok milyen értékekhez, álláspontokhoz ragaszkodnak, és hogy milyen mértékben elkötelezettek (és érdekeltek).

A csoporton belül folyó interakciók mindkét irányba hathatnak: kiélezik vagy tompítják az elkötelezettséget, ami a maga során a döntés (vagy az attitűdök) polarizálttá válásának egyik fő forrása lehet. Lényeges persze, hogy milyen értékek (és ingerek) esetében tapasztalhatunk átlag felé konvergálást, és milyen értékeket magukba foglaló álláspontok közötti viták esetében mutatható ki az egyik vagy a másik irányba történő, szélsőségek felé tolódás.

Az elkötelezettségről tudnunk kell, hogy jelentős mértékben függ a probléma fontosságától, attól, hogy mennyire foglalkoztatja a kérdés a csoport tagjait. Az elkötelezettség továbbá függ a csoportban zajló interakcióktól, a felmerülő és esetleg reálisnak ígérkező alternatívák közötti választástól, és nem utolsósorban attól, hogy az adott problémának mennyire sikerül közös álláspontra hoznia a csoport tagjait. Az elkötelezettség és a polarizálódás közötti sajátos viszony kapcsán azonban elmondható, hogy minél erősebb és jelentősebb az elkötelezettség a kevésbé egységes társas térben, annál nagyobb a valószínűsége a csoportdöntés szélsőség felé tolódásának, és annál kisebb az esély arra, hogy a csoport által meghozott döntés az „igazsághoz” legközelebb álló legyen.

Ki dönt: többség vagy kisebbség?

„A kisebbségi válaszok mintái és befolyásuk a többségre” című tanulmányukban Nemeth, Swedlung és Kanki (1974) felhívják a figyelmet arra, hogy a társadalmi befolyásolást a konformitás szinonimájaként tárgyalták a szociálpszichológiai szakirodalomban (Allen 1965), és a befolyást egyirányú folyamatként kezelték: a csoport befolyásolja az egyént, a többség a kisebbséget. Ennek értelmében, az egyén alkalmazkodik a csoporthoz, a kisebbség a többséghez. Többnyire akkor lehetséges ez, ha az egyént és/vagy kisebbséget olyan passzív tényezőnek képzeljük, amelynek legfőbb feladata az illeszkedés, vagyis az, hogy helyeselje a többség szavait, bólogat-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

va fogadja el a többség nézeteit, cselekedeteit. Ez a maga során konformitást vagy annak akár túlzott formáját is eredményezheti. (Egy másik lehetőség az ellenállás, a többséggel szembeni reakció, ami teljes függetlenséghez vezethet. Ez fontos és gyakori jelenség a politika világában.)

A passzív kisebbségről alkotott kép Salamon Asch klasszikussá vált kísérletéig (1965) nyúlik vissza, amelynek célja megvizsgálni, hogy a kísérleti személyek mennyire engednek a csoportnyomásnak. A kísérlet egyszerű: egy kártyán egy referenciavonal, egy másik kártyán pedig három különböző hosszúságú vonal látható. A résztvevőknek ki kell választani a második kártyáról azt, amelynek hosszúsága szerintük megegyezik a referencia vonaléval. (A vonalak hosszúsága olyan mértékben különbözött egymástól, hogy egyértelmű volt a helyes válasz.) A kísérleti szereplők kisebbik része (valódi résztvevők) nem volt tudatában, hogy a „többséget” beavatták, akik a többször megismételt kísérletben (más és más hosszúságú vonalakkal) következetesen adtak helytelen válaszokat. A magabiztos többség nyomása (hatása) azt eredményezte, hogy a kisebbséghez tartozó személyek egyharmada engedett a többségi véleménynek, és inkább a többségnek hitt, mint saját szemének. A kísérlet alatt még a gondolat szintjén sem merült fel, hogy a kísérleti szereplőkből álló kisebbség talán befolyásolhatná a többséget.

Fokozatosan kiderült (Moscovici – Faucheux 1972), hívják fel a figyelmet Nemeth és társai, hogy sem az egyén, sem a kisebbség nem annyira passzív, hogy kritikátlanul alávessék magukat a csoportnak vagy a többségi akaratnak (vagy hogy függetlenítse magát), szerepe nem korlátozódik csupán az illeszkedésre, hanem sajátos választárendszerével, alternatív ítéleteivel az egyén megkísérli befolyásolni a csoportot, a kisebbség pedig a többséget. Nevezhetjük ezt a kisebbségi befolyásolás jelenségének (Nemeth – Swedlung – Kanki 1974). (Ha kiscsoport³⁵ szinten vizsgáljuk a többségi döntést, akkor is komoly szerepe van a kompetenciának, de az esetben a kisebbségi elit, a manipuláció, vagy a többségi nyomás, netán más torzító jellegű csoporthatások jóval nagyobb mértékben kerülhetnek előtérbe. Ez a jelenség – lássuk be – nem ritka a demokráciákban sem.)

A másik kísérletben hatos csoportoknak két (a zöld színhez viszonylag közel álló) kék színű diaképről kellett megmondani, hogy milyen színt látnak. A kísérleti személyek mindössze 0,25%-a ítélte zöldnek a kék képeket. Voltak azonban olyan csoportok, amelyekben a hattagú csapat két emberét „megvesztegették”, azaz beavatták a kísérlet igazi céljába, akik hamar magukhoz is ragadták a kezdeményezést (a hangadó szerepét vállalva), és előre kinyilvánították véleményüket: ők zöldnek látják a két képet. Ennek hatására, a többséginek számító tagok 8,42%-a ítélte zöldnek a diaképeket. A példa arra utal, hogy egy konzekvens és hatékony kisebbség igen ko-

³⁵ Esetünkben a lényegi különbség nem a „nagy” és a „kis” csoportok közötti számértékben mérendő le, hanem elsősorban abban, hogy a kiscsoportok tagjai közötti interakció mértéke lényegesen más, mint a fenti példa ötvenzres „csoport” tagjai közötti egymásra hatás mértéke.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

molyan befolyásolhatja (akár manipulálhatja) a határozatlan többséget (Moscovici – Lage – Naffrechaux 1969).

A jelenség egyik magyarázata lehet, hogy amikor a kísérleti személyek kétségbevonhatatlan valósággal állnak szemben, meggyőződéssel (magabiztosan) feltételezik, hogy mások is így látják, és arra gondolnak, hogy azonos módon fogja mindenki észlelni a vizsgált tárgyat. Ha azonban rádöbbennek arra, hogy magabiztos feltételezésük nem igazolódik, bizonytalanság és konfliktus keletkezhet bennük, amit a kisebbség még inkább mélyít, ha kisebbségi véleményét egyenrangúnak állítja be a többség véleményével. A határozottan kiálló, és pozíciójában következetes kisebbség azzal mélyítheti a konfliktust, és fokozhatja tovább a többség bizonytalanságát, hogy érezteti, esze ágában sincs engedelmessé válni, a többség véleményének (akaratának) magát alávetni (Nemeth – Swedlung – Kanki 1974).

Nemeth és társai szerint a kisebbség szívós és határozott ellenállása egyfajta tartós pszichológiai reaktancia-állapotot (meddő ellenállás) vált(hat) ki a többség tagjaiban (Brehm 1966), aztán töprengeni kezdenek azon, hogy vajon mi lehet az oka a kisebbség határozottságának, magabiztosságának, bizonyosságérzetének. A következetes, magabiztosnak tűnő és egy megingathatatlan együttes képét mutató kisebbség könnyen elérheti, hogy növelje a többség saját magával szemben felállított kételyét, bizonytalanságát, illetve a kisebbség álláspontjának felértékelését a többség szemében. A magabiztosságot vagy annak látszatát keltő kisebbség többséggel szembeni fellépése mindenképp hatékony tényezőnek tűnik a többségre gyakorolt hatása szempontjából. Ahogy a szerzők is mondják, a többség befolyásolását a kisebbség következetességének és biztonságérzetének észlelése váltja ki elsősorban (Nemeth – Swedlung – Kanki 1974). E következtetésen túl, a két kísérlet lényegi üzenete, hogy a többségre ható kisebbségi befolyásnak, a kisebbségi akarat érvényesülésének gyakran vannak reális esélyei.

Következtetés

Lényegénél fogva a demokrácia az államhatalmat sokforrású (*poliarchikus*) hatalomra tagolta, és e felbontott formában intézményesítette. A hatalom sokféleségének intézményesítése egyben a társadalom tagoltságát, a vélemények, az álláspontok, az ideológiák és nem utolsósorban az „igazságok” plurális voltát is kifejezi. Nem meglepő tehát, hogy minden demokratikus társadalom törekszik arra, hogy közösségi szintű döntéseivel a társadalom működését elősegítő egységesítést érjen el. E törekvésben központi szerepet játszik a többségi elven nyugvó többségi döntés, amelynek ideális feltételek mellett a közösségre nézve legmértányosabbnak és leghatékonyabbnak kell(ene) lennie. Kiderül, hogy a döntések születhetnek a többséget alkotó egyéni preferenciák matematikai összesítése alapján (formális vagy mennyiségi többség), de elképzelhető, hogy a döntéshozatal folyamatában a többség (vagy ki-

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

sebbség) pszichológiai befolyásának van elsődleges szerepe, főleg a konszenzusos alapon történő döntésekben (pszichológiai többség).

Akár az egyik, akár a másik (vagy a kettő egyvelege) érvényesül, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a döntések legalább két, egymástól eltérő közegben születhetnek meg: egyfelől, társadalmi szinten, amelyre a társadalom tagjai közötti laza interakció és kommunikáció jellemző, másfelől csoportszinten, ahol a csoport tagjai közötti intenzív interakciókról beszélhetünk. E megkülönböztetés fontos, mert a tagok közötti egymásrahatások mértéke közvetlenül meghatározza a többség jellegét és szerepét, illetve komolyan befolyásolja a döntés tartalmát. A tanulmányból kiderül, hogy a döntéshozatal folyamatában számos „zavaró” tényező van jelen, amelyek hatására a többségi döntések gyakran lehetnek kevésbé hatékonyak, de torkollhatnak az „igazságtól” távol eső szélsőséges megoldásokba is. Az is látható, hogy e döntések nem egyértelműen a többség akaratából fakadnak, hiszen könnyen előfordulhat, hogy a többséginek nevezett döntések tulajdonképpen a többség által elfogadott és legitimált kisebbségi akaratok érvényre jutása. A szó szigorú értelmében ez kevésbé nevezhető többségi döntésnek, még a képviseleti demokrácia keretein belül sem.

Mindezekről függetlenül, a demokratikus döntések a legszélesebb körben elfogadott döntések, éppen ezért minden demokrácia alapvető érdeke (kell legyen), hogy a közügyi döntésekben a legkompetensebb személyek legyenek beavatottak, hogy kölcsönösen oszthassák meg egymással információikat, hogy szabadon vitathassák meg ötleteiket, nézeteiket, és hogy közösen hozhassák meg a csoportra vagy a társadalom egészére vonatkozó döntéseket. E döntések többnyire nem lesznek tökéletesek, de az esetleges tévedési lehetőségek ellenére a döntések demokratikus úton történő meghozatala tűnik a lehető legígéretesebb eljárásnak. Erre érdemes komolyan odafigyelni, annál is inkább, mert a közügyi döntések közvetlenül kihatnak a társadalom életére, annak jövőjére. Ennek kapcsán találóan fogalmaz Jan E. Wilson is: „Semmilyen mesterkedéssel sem számolhatjuk fel azt a tényt, hogy minden tudásunk a múlttól szól, ám minden döntésünk a jövőre vonatkozik” (Paprika 2002: 214).

Irodalom

- Allen, V. L. (1965): 'Situational factors in conformity'. In: Berkowitz, L. (ed.): *Advances in experimental social psychology*. Vol. 2, Academic press: 133–175. In: Pataki 1980
- Allport, F. H. (1924): *Social Psychology*. Houghton Mifflin Company, New York
- Allport, F. H. (1962): 'A structionomic conception of behaviour: individual and collective'. In: *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 64 (1): 3–30. In: Pataki 1980.

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

- Brehm, I. (1966): *A theory of psychological reactance*. Academic Press, New York
- Brown, R. (1965): *Social Psychology*. Free Press, New York. In: Pataki 1980
- Collins, B. E. – Guetzkow, H. (1964): *A Social Psychology of Group Processes for Decision-making*. The Free Press of Glencoe, New York. In: Pataki 1980
- Commager, H. S. (1958): *Majority Rule and Minority Rights*. Gloucester, Mass
- Csepeli György (1997): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Dezső Márta, Kukorelli István és társai (2007): *Alkotmánytan I*. https://www.google.hu/search?q=Dezs%C5%91+M%C3%A1rta+alkotm%C3%A1nytan+I+&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&ei=EJl4WISPN4LAAInusrAD (Utolsó letöltés: 2016.12.20)
- Deutsch, M. (1973): „A csoport kialakulása”. In: Pataki 1980
- Doise, W. – Moscovici, S. (1973): „Csoportdöntés”. In: Pataki 1980
- Doise, W. – Mugny, G. – Perrett-Clermont, A. (1975): „A társas kölcsönhatás és a kognitív műveletek fejlődése”. In: Pataki 1980
- Harrison, F. (1875): *Order and Progress*, London, 99. In: Heinberg, J. G. (1932): 'Theories of Majority Rule'. In: *The American Political Science Review*, Vol. 26, No 3, June, 1932
- Hunyadi György (szerk.) (2002): *Szociálpszichológia*. Önkönet, Budapest
- Freud, S. (1982): *Esszék*. Budapest, Gondolat Kiadó
- Kelly, H. – Thibaut J. (1968): 'Group Problem Solving'. In: Lindzey, G. – Aronson E.: *Handbook of Social Psychology*, Vol. 4. In: Pataki 1980
- Knight, H. C. (1921): *A Comparison of the reliability of Group and Individual Judgments*. Diss. (University of Columbia), New York
- Kogan, N. – Wallach, M. A. (1967): 'The Risky-shift Phenomenon in Small decision-making Groups'. In: *Journal of Experimental Social Psychology*, 3 (1)
- Le Bon, G. (1913): *A tömegek lélektana*. Belső EGÉSZ-ség Kiadó
- Moscovici, S. – Faucheux, C. (1972): 'Social influence, conformity bias and the study of active minorities' In: Berkowitz, L. (ed.): *Advances in experimental social psychology*. Academic Press, New York
- Moscovici – Lage – Naffrechaux (1969): 'Influence of a Consistent Minority on the Responses of a Majority in a Color Perception Task'. In: *Sociometry*, vol. 32.: 365–379.
- Moscovici, S. – Paicheler, G. (1973): „A munka, az egyén és a csoport”. In: Pataki 1980
- Nagy Levente (2016): „A többségi elv és a többség kiválasztásának dilemmái”. In: *Parlamenti Szemle*, I, 2

TEMATIKUS TANULMÁNYOK – Demokratikus választások

- Nemeth, Ch. – Swedlung, M. – Kanki, B. (1974): 'Parttarning of the minority's responses and their influence on the majority'. In: *European Journal of Social Psychology*, (4.1). <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ejsp.2420040104/pdf> (Utolsó letöltés: 2017.01.10)
- Pataki Ferenc (szerk.) (1980): *Csoportlélektan*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest
- Pálkúti Adrienne (2005): *Csoportdöntés, csoportgondolkodás*. (Jegyzet) <http://www.jgytf.u-szeged.hu/tanszek/pszichol/Palkutiadrienne/palkuti-csoportdöntes-2005-05-14.pdf> (Utolsó letöltés: 2017.01.25)
- Sartori, G. (1962): *Democratic Theory*. Wayne State University Press, Detroit
- Saward, M. (1998): *The Terms of Democracy*. Polity Press, Cambridge
- Sheriff, M. (1935): 'A study of some social factors in perception'. In: *Archives of Psychology*
- Smith, E. R. – Mackie, D. M. (2004): *Szociálpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- Spitz, E. (1984): *Majority Rule*. Chatham House Publisher, New Jersey: 66–88.
- Steiner, I. (1974): „Mi történt a csoporttal a szociálpszichológiában?” In: Pataki 1980
- Stoner, J. A. F. (1967): *Risky and cautious shifts in group decisions: the influence of widely held values*. Library of the Massachusetts Institute of Technology <https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/48923/riskycautiousshi00ston.pdf> (Utolsó letöltés: 2017.02.01)
- Surowiecki, J. (2004): *The Wisdom of Crowds*. Doubleday, New York
- Zajonc, R. – Wolisn, R. – Sherman, S. (1968): 'Individual and Group Risk-taking in a Two-Choice Situation'. In: *Journal of Experimental Social Psychology*, 4: 89–106. <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/33235/0000625.pdf?sequence=1> (Utolsó letöltés: 2017.02.10).
- Zoltayné Paprika Zita (2002): *Döntélmélet*. Alinea Kiadó, Budapest